

Література:

1. Бернацкий В.О. Интерес: познавательная и практическая функции / В.О. Бернацкий. – Томск: Изд-во Томс. ун-та, 1984. – 168 с.
2. Бернацкий В.О. О субординации социальных интересов / В.О. Бернацкий // Вестник Московского университета. Сер. 8. Философия. – 1972. - №5. – С. 3-12.
3. Волчан О.Ф. Грани политической жизни: теория и практика / О.Ф. Волчан. – Симферополь: Таврида, 2001. – 180 с.
4. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.
5. Мамут Л.С. Политический процесс / Л.С. Мамут // Советское государство и право. – 1982. - №5. – С. 12 – 23.
6. Михальченко Н.И. Политическая идеология как форма общественного сознания / Н.И. Михальченко. – К.: Наукова думка, 1981. – 262 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / В.Б. Авер'янов, І.В. Алексеєнко, С.С. Андреев та ін.; [В.П. Горбатенко (упоряд.)]; Ю.С.Шемшученко, В.Д. Бабкін та ін. (відп. ред); НАН України. Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Українська асоціація політологів. - 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 735 с.
8. Політологія: Академічний курс: Підручник для студентів юрид. спеціальних вищих навч. закладів / М.І. Панов (керівн. авт. колект), Л.М. Герасіна, В.С. Журавський та ін. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Видавничий дім „Ін Юре”, 2006. – 520 с.
9. Психология и политика: Учебное пособие для студ. гуманит. факультетов / Ф.М.Кириллюк, Л.А. Кремень, Ю.В. Ирхин; Киевский ун-т им. Т.Г.Шевченко, - К., 1993. – 140 с.
10. Радаев В.В. Потребности: социально-экономическая сущность и закономерности развития / В.В. Радаев. – М.: о-во „Знание” РСФСР, 1974. – 47 с.
11. Степанян В.В. Выражение интересов общества и личности в социалистическом праве (механизмы: структура, функционирование) / Отв. ред. А.С. Пиголкин. – Єреван: Изд-во АН АрмСРСР, 1983. – 157 с.
12. Степанян В.В. Социальные интересы и социалистическое право / В.В. Степанян. – Єреван: Изд-во АН АрмСРСР, 1980. – 138 с.

Воляннюк Ольга Ярославівна,
аспірант кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П. Драгоманова

УДК 32:316.64

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ СУСПІЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено спробу проаналізувати різні підходи до структуризації суспільної пам'яті. Окреслено місце сучасної політичної науки у дослідженні даної проблематики. Суспільна пам'ять розглядається як складний процес та багатокомпонентне явище політичного життя.

Ключові слова: суспільна пам'ять, політична свідомість, структура суспільної пам'яті, зміст суспільної пам'яті, політична наука.

В статтє сделана попытка проанализировать различные подходы к структуризации общественной памяти. Очерчено место современной политической науки в исследовании данной проблематики. Общественная память рассматривается как сложный процесс и многокомпонентное явление политической жизни.

Ключевые слова: общественная память, политическое сознание, структура общественной памяти, содержание общественной памяти, политическая наука.

In the article made an attempt to analyze different approaches to structure public memory. The term modern political science to study this issue. Public memory is seen as complex and multicomponent phenomenon of political life.

Key words: public memory, political consciousness, the structure of public memory, the content of public memory, political science.

Суспільна пам'ять є важливим компонентом політичного життя. Збереженні і актуалізовані пам'яттю цінності визначають політичну поведінку діючих суб'єктів. Політична свідомість індивідів, груп та суспільства, загалом, закладає підвалини для оцінок та переосмислення подій історичного та порівняно недавнього минулого. Водночас, динамічні процеси суспільного збереження, відтворення, забування знаходять своє відображення у політичній свідомості громадян.

Незважаючи на те, що чимало наук про суспільство висвітлюють різні аспекти пам'яті, час нагально вимагає розвитку політичної науки, яка б критично і конструктивно осмислювала взаємозв'язок даного феномену з політичним життям суспільства, політичною свідомістю, існуючими політичними системами, режимами, механізмами реалізації політичної влади тощо.

Структуру феномену колективної пам'яті вивчали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В.Бєбик, Ю.Зєрній, О.Іванова, С.Кара-Мурза, П.Коннертон, І.Манкевич, К.Молдобаєв, П.Нора, І.Симоненко, А.Соколов, Ж.Тощенко, М.Хальбвакс, О.Удод та інші. Варто відмітити, що подібні дослідження запровадженні в рамках теорії соціальної та політичної комунікації; у контексті вивчення особливостей історичної пам'яті різних народів та етносів; у межах означення офіційної політики пам'яті; в роботах, присвячених соціально-психологічним детермінантам політичної поведінки.

Завданням цього дослідження було визначити структурні елементи суспільної пам'яті та їх вплив на розвиток політичної свідомості. Структурувати суспільну пам'ять можна за численними ознаками. У цій статті здійснено спробу уніфікувати різні підходи до виокремлення складових даного явища з огляду на їх співвідношення з політичним життям суспільства, та застосовуючи методологію сучасної політичної науки.

Вихідним положенням статті будемо вважати той факт, що суспільна пам'ять – це водночас і складний процес, і багаторівневе явище суспільно-політичного життя. Відтак структуру пам'яті народу можна розглядати через перелік базових мнемічних процесів, а також через складові змісту пам'яті. Окремо відмітимо і ті наукові розвідки, у яких застосовуються інші підходи. Приміром, дослідник К. Молдобаєв вважає, що соціальна пам'ять – складне та багатокомпонентне явище, яке виступає обов'язковою умовою існування суспільства, базується на накопиченні, збереженні і трансляції соціально-значимої інформації. Серед компонентів (підсистем) соціальної пам'яті він називає історичну пам'ять народу, культурну пам'ять, політичну пам'ять та етносоціальну [4, с.20]. Подібної думки дотримується Г. Бакієва, котра зазначає, що соціальна пам'ять складається з різних компонентів, таких як етнічна, політична, економічна та інші пам'яті. Втім, на нашу думку, ці підсистеми можна назвати скоріше *різновидами суспільної пам'яті*, у котрих відображається зміст смислів, що передаються суспільством у різних сферах його життєдіяльності. Кожен з різновидів суспільної пам'яті може бути структурований у свій спосіб та стати предметом окремого наукового дослідження.

Ряд дослідників розглядають компоненти суспільної пам'яті через колективні пам'яті існуючих у даному соціумі груп (великих та малих, домінуючих та маргінальних, регіональних та локальних тощо), а також через індивідуальні версії пам'яті. У цьому розумінні структура суспільної пам'яті залежить від суб'єкта-носія (державу, групу, індивіда), який репрезентує мнемічну діяльність. Проте, за даною ознакою варто скоріше

застосовувати поняття *рівнів пам'яті*, але не її структурних елементів. Так, виділимо три рівні пам'яті: а) індивідуальна пам'ять кожної окремої особистості; б) колективна пам'ять, або пам'ять груп; в) офіційна або інституційна пам'ять, яку санкціонує державна влада. Отже, структура суспільної пам'яті є складною вже хоча б тому, що складним за своєю структурою є саме суспільство. Не випадково вітчизняний вчений І. Симоненко, досліджуючи особливості структури історичної пам'яті українського народу, виділяє у ній локальні, генераційні, етнічні, конфесійні компоненти [7].

У структурі суспільної пам'яті, а також реалізації принципу політичної наступності специфічну нішу займає *пам'ять політичної еліти*. Вона відіграє ключову роль у спрямованості офіційного та альтернативних дискурсів історії. Від інших носіїв суспільної пам'яті політичну еліту відрізняє її здатність безпосередньо впливати на процеси збереження, передачі і відтворення важливої інформації у публічному просторі. Часто саме з черговим циклом зміни правлячої еліти змінюється загальна динаміка суспільної пам'яті. У особливо нестабільних, перехідних суспільствах практично кожен новообраний державний лідер актуалізує перегляд історії, переоцінку подій минулого, переписування підручників з історії, піднімають питання люстрації, пошуку винних серед попередників. Американський дослідник П. Коннертон на позначення даного феномену використовує поняття «політична пам'ять правлячих груп». Правляча група, на його думку, застосовує своє знання про минуле прямолінійно й активно. Більшість людей не належить до правлячих еліт і сприймають історію власного життя передусім у контексті життя таких еліт. Ця модель живиться тим, що пишуть у своїх мемуарах відомі громадяни. «Особиста» історія подібного мемуариста протистоїть «об'єктивній» історії, втіленій у різних інституціях [3, с.37-39]. У широкому значенні слова уся суспільна еліта – політичне, державне, громадянське керівництво, економічна, культурна, наукова правлячі верстви – беруть участь у конструюванні соціальних рамок пам'яті. Але через своє панівне становище у суспільстві саме політична еліта повинна приділяти більше уваги загальним інтересам у сфері політики пам'яті, аніж власним спогадам та знанням про минуле.

У сучасній політичній науці прийнята традиція протиставляти елітарність та масовість. В працях західних політологів поняття „маса” розглядається як психологічний термін, втілення стадності, шаблонності, безпорадності, уніфікованості, відчуження від інтелектуального акту мислення [5, с.326]. Дане твердження виходить з того, що значній кількості людей притаманний особливий тип політичної свідомості – масова політична свідомість. Відтак, можемо говорити і про наявність особливої структури суспільної пам'яті – *масову пам'ять*, як найпоширеніші, домінуючі для суспільної більшості уявлення, оцінки, судження про події минулого. Вона відображає загально прийняте відношення суспільства до свого минулого. Часто така пам'ять вміщує поверхові, фрагментарні, суперечливі історичні знання, міфи, стереотипи, ілюзії, ситуативні, схоластичні, монологічні судження. Масова пам'ять сприяє збереженню і передачі неповних, неаргументованих, недостовірних відомостей про історичне минуле. З поміж інших складових суспільної пам'яті, вона найбільш чутлива до змін та найбільш піддатлива до політичних маніпулювань, навіювань. Відомі вчені, Г.Лебон, Х.Ортега-і-Гассет, Г.Тард, Е.Фром, З.Фрейд, К. Юнг, кожен у свій спосіб, обґрунтовували психологічну потребу більшості людей підкорятися волі вибраних, кращих. Маса схильна до наслідування, копіювання політичних еліт. Тому у зміст масової пам'яті часто потрапляють смисли, запропоновані окремими політичними лідерами. З іншого боку, і самі представники політичної еліти у різній степені залежать від масової політичної свідомості, що позначається на їх поведінці та діяльності. Вони, так само як і суспільна більшість, можуть поверхово інтерпретувати події минулого, репродукувати наявні історичні міфи, підтримувати існуючі стереотипи. Але в цьому випадку, проблема ускладнюється ще й тим, що у компетенції політичної еліти – не лише збереження, але й популяризація, розвиток, поширення таких інформаційних потоків, прийняття відповідних політичних рішень в рамках наявних і дозволених існуючим режимом механізмів влади.

Крім вище наведеного підходу до означення елементів суспільної пам'яті варто застосувати аналогії між останньою та індивідуальною мнемічною діяльністю. Так, російський вчений А.Соколов у контексті дослідження соціальних комунікацій, виділяє сегменти індивідуальної пам'яті *в залежності від змісту збережених смислів*: образний, семантичний, афективний, моторний, самосвідомість [8, с.53]. У структурі змісту суспільної пам'яті також можна вирізнити подібні складові, які, до того ж, тісно перегукуються з базовими елементами політичної свідомості:

- Образний або фактографічний сегмент – накопичені у суспільній свідомості зорові, слухові, тактильні образи. Серед останніх – епізоди, події, явища політичного життя (приміром, імідж політичних лідерів чи політичних сил, їх символіка, зафіксовані уявлення про політичні інститути або політичні процеси), якими оперує політична свідомість на буденному та науковому рівнях;

- Семантичний або словесно-логічний сегмент – збережені суспільною пам'яттю слова, поняття, висловлювання, абстрактні ідеї, тобто – пам'ять про мови, тексти і знання, висловленні на цих мовах. З даним сегментом тісно пов'язаний політико-ідеологічний аспект суспільної свідомості, а саме політичні цінності, ідеали, ідеї, доктрини, концепції, що відображають політико-владні відносини. Отже, суспільна пам'ять впливає на формування політичної ідеології, яка, за означенням А.Соловйова, є однією з найбільш впливових форм політичної свідомості, націленої на зміст владних відносин [9, с.229]. Ідеологія концептуалізує уявлення людей про політичну ситуацію, вибудовує власну систему оцінок у цілісну картину, намагається зрозуміло обґрунтувати політичні зміни. За посередництва політичних ідеологій громадяни формують або розширюють власні погляди про «батьківщину», «відчуття обов'язку» тощо;

- Афективний сегмент – сховище позитивних і негативних емоцій. У структурі політичної свідомості цьому сегментові суспільної пам'яті відповідають почуття, переживання, настрої політичних суб'єктів. Йдеться про конкретні емоційно-чуттєві утворення та психологічні механізми, що управляють політичною поведінкою індивідів, груп та масових спільнот (приміром, інтенсивність політичних очікувань, колективні страхи, слухи, паніка, мода на групові стандарти поведінки та мислення, стійкі моральні настанови, амбівалентність свідомості тощо);

- Моторний сегмент – фіксовані пам'яттю суспільні установки, тобто готовність діяти, поводитись визначеним способом. Політико-дійовий аспект політичної свідомості передбачає саме такі, вироблені досвідом або шляхом наслідування, уміння, навички, прийоми, звички колективної дії; спроможність суспільства в той чи інший спосіб реагувати на певні політичні виклики (приміром, електоральна участь, масові політичні протести, мітинги, маніфестації, збори, кампанії громадянської непокори, революції тощо). У такий спосіб суспільна пам'ять визначає політичну поведінку групових та індивідуальних суб'єктів політичного життя.

- Масова національна самосвідомість – сукупність уявлень, що характеризують реальне засвоєння людьми спільних групових ідеалів, культурних норм та традицій тієї чи іншої національної спільноти, а також обумовлених ними її інтересів [9, с.125]. Визначальне місце у розвитку національної самосвідомості займають етнічні пріоритети, релігійні погляди, соціальні ідеї, політичні уявлення. Усі ці фактори потенційно формують деякі колективні ідентичності. Соціальна ідентичність – стійкі деперсоналізовані стосунки збереження самототожності з групою і суспільством в цілому [6, с.150]. В контексті політичного життя особливо актуалізується громадянська та політична ідентичність, як різноаспектні результати процесу соціальної ідентифікації. Через збереження та відтворення таких взаємовідносин в рамках суспільної пам'яті, реалізується потреба суб'єкта у груповій приналежності.

Не складно помітити, що у вище наведеному підході до структури суспільної пам'яті її сегменти розрізняються за змістом, за тим, які саме смисли вони зберігають. Подібно до такої думки, за О. Івановою зміст колективної пам'яті про ту чи іншу подію/явище

складають наступні аспекти: те, що пам'ятають про цю подію/явище; в якому контексті про це згадують; на які цінності, культурні моделі чи схеми опираються у своєму пригадуванні; які почуття і емоції при цьому переживають; яку оцінку дають цій події чи явищу [2, с.10]. Використовуючи дослідження О.Іванової, можемо припустити, що зміст суспільної пам'яті утворюють такі складові:

фактологічна (пам'ять про сам факт тієї чи іншої події минулого, її основних учасників, часові та просторові рамки). Пам'ять про факти, що мали місце в минулому динамічна. Навіть у цьому, здавалося б, найбільш стабільному сегменті постійно відбуваються зміни, що пов'язано з цілим рядом причин. Поряд з тим, вона є базовим підґрунтям, на основі якого вибудовуються усі інші складові змісту пам'яті;

контекстна (збережена інформація про передумови, причини та наслідки того, що відбулося, з чим суспільство пов'язує дану історичну подію). Зміст суспільної пам'яті, зазвичай, не обмежується лише спогадами про певні факти. У суспільстві може існувати кілька версій щодо причин їх виникнення, при цьому, вони не обов'язково доповнюють офіційну парадигму пам'яті, але можуть суперечити їй;

ціннісна (інтерпретація подій минулого в рамках загальноприйнятої або альтернативної історико-політичної доктрини). Цей сегмент суспільної пам'яті викликає особливий інтерес для політологічного дослідження, адже передбачає «відсіювання» суспільних спогадів на «решеті» існуючих ціннісно-ідеологічних домінант;

афективна (емоційне забарвлення змісту відтворюваної інформації). Йдеться про ірраціональний сегмент змісту пам'яті соціуму. Коли та чи інша подія має емоційний супровід, у неї є більші шанси залишитися у нашій пам'яті. З іншої сторони, коли спогад має значне емоційне підґрунтя, його легше корелювати ззовні;

оціночна (оцінки і судження про події минулого, їх прийняття чи заперечення). Інформація, що була осмислена суспільством в рамках деяких ціннісних координат, а також мала певний (позитивний, негативний, рідше нейтральний) емоційний супровід, зазвичай настановляє на міркування з приводу місця й ролі того чи іншого явища минулого у теперішньому суспільно-політичному житті. Оціночна складова змісту суспільної пам'яті включає не лише схвалення або осуд вчинків історичних акторів, але й висновки, уроки, які виносить суспільство зі свого минулого. Вона часто пов'язана з пошуком історичної правди, розуміння якої варіюється залежно від цілого ряду обставин.

Логічно також вважати, що у структуру суспільної пам'яті входять бібліотечні фонди, музеї, пам'ятники, навчальні підручники, свята, дні пам'яті, назви вулиць, станцій метро, населених пунктів, пантеон національних героїв тощо – так звані, «місця пам'яті» або «*ареали пам'яті*» (за тепер вже класичним визначенням П.Нора).

Пам'ять утримує необхідне для орієнтації в часі і просторі політичного життя. Однак, розглянута нами структура змісту суспільної пам'яті не означає, що остання є лише сховищем важливої для даної спільноти інформації. Адже суспільна пам'ять це, перш за все, рух смислів у часі, складна мнемічна (мнема – від грец. «пам'ять») діяльність. Суспільна пам'ять – динамічний процес фіксації, збереження, відтворення та забування значимої для функціонування соціально-політичного організму інформації. Особливий інтерес політологічного аналізу складають ті її елементи, що відповідають за підтримку спадковості політичної системи та розвиток політичної свідомості.

Тому окремо варто приділити увагу мнемічним діям, як складовим суспільної пам'яті. Прийнято розрізняти наступні мнемічні дії: *запам'ятовування* – сприйняття органами чуттів зовнішніх сигналів, стимулів, образів, впізнавання, асоціації з наявними в пам'яті смислами; *збереження* – власне мнемічний процес – динамічний процес, що включає переробку матеріалу, освоєння і оволодіння матеріалом, його відбір, узагальнення і конкретизацію, систематизацію і деталізацію; *відтворення* – витягування смислів, які зберігаються у пам'яті, і використання їх у практичному житті; *забування* – звільнення пам'яті від неактуальних смислів, не витребуваних у практичній діяльності [1, с.45]. Усі ці процеси є важливими

функціями будь-якої політичної системи, що забезпечують її наступність, спадковість, історичну тяглість.

Отже, дослідження структури суспільної пам'яті у політичному просторі передбачає розуміння її різновидів, специфічних рівнів, базових мнемічних процесів та змістів. Комплексний політологічний аналіз дозволяє розкрити сутність складових даного явища та їх вплив на динаміку політичного життя.

Вивчення політичних змін потребує як масштабного розуміння, так і конкретних досліджень суспільної пам'яті. Досі актуальним залишається питання: наскільки відкритим або ж наперед визначеним є розвиток політичної свідомості? Не останню роль у відповіді на нього відіграє усвідомлення значимості суспільної пам'яті у цьому розвитку, що вимагає обміну думками серед сучасних науковців, співставлення напрацьованого та бажаного, досягнутого і запланованого. Дослідження у цій галузі приваблюють своєю можливістю виявити довгострокові тенденції політичного життя суспільства, закономірності суспільно-політичних змін. На відміну від історичної науки, котра накопичує фактичний матеріал, для політології характерне його узагальнення, окреслення процесу розвитку суспільства, наслідування, спадковості, повторюваності у ньому. Політологічний інструментарій призначений для аналізу проблем сучасності, а не історії, екстраполяції суспільної пам'яті на існуючий тип політичної свідомості. В той час, коли соціологія визначає соціальні рамки пам'яті, дослідження в галузі політичних наук покликані з'ясувати ступінь та межі політичного конструювання суспільної пам'яті, вплив останньої на політичні свідомість, поведінку, діяльність. Тож, нагальною є потреба узгодження історичних, соціологічних та політологічних понять в межах вивчення феномену суспільної пам'яті; подальший розвиток саме політологічних досліджень у даній галузі знань.

Література:

1. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рілейшенз: Монографія / В.М.Бебик. – К.: МАУП, 2005.- 440 с.
2. Иванова Е. Региональные особенности коллективной памяти студентов о Холокосте в современной Украине/Е.Иванова // Голокост і сучасність: студії в Україні і світі. - 2008. - № 2(4). - С.9-29.
3. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / П.Коннертон [Пер. з англ. С.Шліпченко].- К.: Ніка-Центр, 2004.- 184 с.
4. Молдобаев К.К. Этносоциальная память как форма сохранения и передачи национальной идентичности / К.К. Молдобаев // Путь Востока. Культурная, этническая и религиозная идентичность. Материалы VII Молодежной научной конференции по проблемам философии, религии, культуры Востока. Серия "Symposium". Выпуск 33. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2004. - С.18-22.
5. Політологічний енциклопедичний словник / В.Б. Авер'янов, І.В. Алексеєнко, С.С. Андреев та ін. ; [В.П. Горбатенко (упоряд.)] ; Ю.С.Шемшученко, В.Д. Бабкін та ін. (відп. ред) ; НАН України. Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Українська асоціація політологів. - 2-е вид., доп. і перероб. – К : Генеза, 2004. – 735 с.
6. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М.Степанов. – К.: «Академвидав», 2006.- 424 с. (Енциклопедія ерудита).
7. Симоненко І.М. Особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного нарративу/ І.М. Симоненко // Стратегічні пріоритети. - 2009. - №1(10). – С. 51-61.
8. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации: Учебное пособие / А.В. Соколов. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
9. Соловьев А.И. Политология: политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов / А.И. Соловьев. – М.: Аспект Пресс, 2000. –559с.